

Małgorzata STEFANIUK

Vilfredo Pareto — późniejsza wersja teorii polityki

Vilfredo Pareto — the Later Version of the Theory of Politics

I

Wobec wielu obecnie istotnych zmian w systemie organizacji państwa obiektem żywego zainteresowania opinii publicznej i badaczy stało się zagadnienie elit władzy. W związku z tym problem istnienia i roli elit w społeczeństwach demokratycznych stanowi impuls do bliższego przyjrzenia się zagadnieniom elitaryzmu.

Jako teoria socjologiczna elitaryzm powstał na przełomie XIX i XX wieku. Teoretyczne i metodologiczne założenia tej teorii sformułowali: V. Pareto, G. Mosca i R. Michels.¹ Oparli oni swoje rozważania na przekonaniu, że powstanie elit jest nieuchronną przyszłością wszystkich społeczeństw. Myśl ta konstytuuje teorię klasycznego elitaryzmu.² Jednakże

¹ Vilfredo Pareto (1848—1923), włoski ekonomista i socjolog. Główne prace: *Cours d'economie politique* (1896—1897), *Manuale di economia politica* (1906), *Un'applicazione di teorie sociologiche* (1901), *Trattato di sociologia generale* (1916), *Trasformazione della democrazia* (1921), Gaetano Mosca (1858—1941), włoski prawnik, historyk doktryn politycznych i socjolog. Główne prace: *Sulla teoretica dei governi* (1884), *Elementi di scienza politica* (1896), *Storia delle dottrine e istituzioni politiche* (1932) — wydanie polskie: *Historia doktryn politycznych* (1939). Robert Michels (1876—1939), socjolog niemiecki, wykładowca na uniwersytetach włoskich. Główne prace: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* (1911), *Umschichtungen in den herrschenden Klassen nach dem Kriege* (1934), *Nuovi studi sulla classe politica*.

² Klasyczny elitaryzm oznacza właśnie powstałe na przełomie XIX i XX wieku wszelkie koncepcje władzy politycznej akceptujące założenie, że każde społeczeństwo dzieli się na twórczą mniejszość (elitę) i większość, która jest pozbawiona władzy (masy). Cyt. za: M. Szczepański: *Teorie zmian społecznych, Część I. Teorie modernizacji*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1990, s. 78.

każdy z nich inaczej zapatruje się na przyczyny istnienia elit. V. Pareto kładzie nacisk na różnice w zdolnościach między jednostkami i na tendencję bardziej uzdolnionych do panowania nad mniej utalentowanymi. G. Mosca podkreśla uprzywilejowaną pozycję zorganizowanej mniejszości nad nie zorganizowaną większością. Natomiast R. Michels, twórca „żelaznego prawa oligarchii”, zwraca szczególną uwagę na istnienie w każdej biurokratycznej organizacji silnego imperatywu, by kreować oligarchię. Interesy tej wyodrębnionej grupy różnią się często bardzo od oczekiwań i potrzeb pozostałych członków organizacji.

Obok nieuchronności wyodrębniania się elit można wskazać jeszcze co najmniej dwie cechy, mające podstawowe znaczenie, wspólne dla klasycznych teorii elit. Otóż różne warianty w strukturze i funkcjonowaniu elit decydują o tym, co dzieje się na scenie politycznej w danym społeczeństwie i w danym czasie. Należy też pamiętać o tym, że klasyczny elitaryzm nie przyznaje elitom wszechpotężnej władzy. Istnieją określone granice ich działania, wyznaczające jednocześnie stosunki między nimi a resztą społeczeństwa.³

Honorowe pierwszeństwo w zakresie sformułowania teorii elit przyznaje się V. Paretowi, mimo iż G. Mosca wcześniej ogłosił swoje koncepcje odnoszące się do tego zagadnienia. Jednak do odbiorcy anglosaskiego najpierw dotarło dzieło V. Pareta — *Trattato di sociologia generale* pod angielskim tytułem *The Mind and Society*.⁴ Natomiast *Elementi di scienza politica* G. Moski zostały przetłumaczone na język angielski i ukazały się 5 lat później, tj. w r. 1939. Podkreśla się jednak, że nawet we Włoszech, gdzie obydwie prace były dostępne niemal jednocześnie, G. Mosca zajął mniej eksponowane miejsce. Przyczyniły się do tego niewątpliwie zalety dzieł V. Pareta: większa gama zainteresowań, bardziej imponujący aparat naukowy i głębsza krytyka.⁵ Nie bez znaczenia było też trafne, jak się okazało, wybranie przez V. Pareta słowa „elita”, podczas gdy G. Mosca używał wyrażenia „klasa polityczna”.⁶

Zwraca się często uwagę, że poglądy G. Moski ulegały ewolucji na przestrzeni 57 lat, biorąc pod uwagę ukazanie się I, II i III wydania *Elementi...* Natomiast V. Pareto pod tym właśnie względem wydaje się bar-

³ M. G. Barton, J. Higley: *Invitation to Elite Theory, The Basic Contention Reconsidered*, [w:] *Power Elites and Organization*, ed. G. W. Domhoff, R. Duy, Sage Publication, Newbury Park 1987, s. 220.

⁴ Wydanie angielskie ukazało się w r. 1935 pod redakcją A. Livingstona i opatrzone jego „Wstępem”.

⁵ H. S. Hughes: *Gaetano Mosca and the Political Lessons of History*, [w:] *Pareto and Mosca*, ed. J. Meisel, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1965, s. 141.

⁶ Tego zdania jest m. in. R. Sereno: *The Anti-Aristotelianism of Gaetano Mosca and Its Fate*, [cyt. za:] *Pareto and Mosca*, s. 15.

dziej stały i zdecydowany. Twierdzenie to nie jest jednak do końca ściśle, gdyż istnieją wyraźne różnice między wcześniejszą a późniejszą teorią polityki V. Pareta. Ignorowanie tego stanu rzeczy było związane z pominięciem przez badaczy pracy *Transformazione della democrazia*, napisanej przez V. Pareta pod koniec życia.⁷ W związku z tym główną uwagę zwrócono na wybrane tezy właśnie tej pracy w celu wskazania na ewentualne podobieństwa czy różnice wobec teorii cyrkulacji elit. Zanim jednak powstała monografia *Transformazione...*, poszczególne zagadnienia składające się na jej treść były omawiane osobno jako seria artykułów w czasopiśmie „Rivista di Milano”. Pierwszy z serii artykułów *Uogólnienia* został opublikowany 5 V 1920 r. i stanowi w zasadzie streszczenie poglądów V. Pareta zawartych w *Trattato di sociologia generale*. Streszczenie to jest na tyle ważne, że rozwiązuje pewne problemy, narosłe w związku z interpretacją niektórych jego twierdzeń. Tym bardziej że podkreśla on konieczność częstego odwoływania się do *Trattato...* i przypomina jego ogólne zasady.⁸

Głównym elementem teorii społeczeństwa V. Pareta jest teoria nielogicznego działania. Przypomnienie jej w tym miejscu warunkuje przejście do sformułowanej przez niego teorii polityki. Wszystkie działania ludzkie dzieli V. Pareto na działania logiczne i działania nielogiczne. Kryterium tego rozróżnienia stanowi z jednej strony związek między celem a środkami zastosowanymi przez działającego, a z drugiej strony — podział rzeczywistości na dwa jej aspekty: obiektywny i subiektywny. Strona obiektywna systemu społecznego to jego rzeczywisty stan i układ. Strona subiektywna natomiast to ludzkie wyobrażenia o rzeczywistości. Działania logiczne to takie, w których relacja pomiędzy środkami a celem istnieje zarówno w rzeczywistości, jak i w umyśle działającego.⁹ Nie interesują one jednak V. Pareta w takim stopniu jak działania nielogiczne. Zgodnie z rozpowszechniającą się pod koniec XIX wieku modą, kładzie on nacisk na irracjonalny charakter ludzkiego postępowania i decydującą rolę przypisuje działaniom nielogicznym¹⁰, które nie stanowią jednolitej kategorii i podzielić je można na cztery grupy¹¹.

⁷ Praca ta wydana została w r. 1921, a przetłumaczona na język angielski dopiero w r. 1984 — V. Pareto: *The Transformation of Democracy*, ed. Ch. H. Powers, New Brunswick—New Jersey 1984.

⁸ *Ibid.*, s. 25.

⁹ V. Pareto: *Umysł a społeczeństwo*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, pod red. W. Derczyńskiego, A. Jasińskiej, J. Szackiego, Warszawa 1975, § 150. Jest to jedyne tłumaczenie fragmentów *Trattato...* na język polski i będzie powoływane na przemian z wydaniem angielskim.

¹⁰ Z. Bauman: *Vilfredo Pareto i teoria elit*, „Myśl Filozoficzna” 1957, nr 3, s. 5.

¹¹ Pareto: *Umysł...*, § 151.

Pierwsza grupa to działania nielogiczne, w których środki i cel nie korespondują ze sobą zarówno obiektywnie, jak i subiektywnie. Środki nie dają rezultatów, o których można by powiedzieć, że są w rzeczywistości logicznie związane z celami. Co więcej — sam działający również nie uświadamia sobie relacji między środkami a celem. Jest to kategoria rzadko występująca, ale należy mieć ją na uwadze.

Szerszą kategorię, zawierającą nieskończoną według Pareta liczbę przykładów, stanowią działania, w których wprawdzie nie ma logicznego związku między zastosowanymi środkami a osiągniętymi celami, ale działający nie zdaje sobie z tego sprawy. Mylnie sądzi, że środki, które stosuje, doprowadzają do pożądanego rezultatu. Związek między środkami a celem istnieje subiektywnie, a nie obiektywnie. Do tej kategorii należą zachowania ludzi, którzy pragnąc deszczu składają bogom ofiary i są przekonani, że ich modlitwy dają efekt w postaci opadów.

Trzecia kategoria działań nielogicznych obejmuje przypadki, w których związek pomiędzy środkami a celem istnieje obiektywnie, a nie subiektywnie. Działania te tworzą rezultaty logicznie związane z zastosowanymi środkami, ale bez wyobrażenia sobie przez działającego takiej relacji. Przykładów ilustrujących tę kategorię jest również wiele, gdyż należy do nich cała bogata sfera działań odruchowych typu instynktowego.

Ostatnia grupa działań nielogicznych to takie zachowania, których efekt powinien być w zasadzie logicznie związany z zastosowanymi środkami, a działający wyobraża sobie subiektywnie ten związek. Jednak obiektywne następstwo nie koresponduje z następstwem subiektywnym. Przykładem takiego zachowania są działania podyktowane przez iluzje, zwłaszcza prezentowane przez polityków. Kiedy idealisci marzą o stworzeniu społeczeństwa bez klas i wyzysku, to jednak, zdaniem Pareta, możemy się przekonać, że rezultaty ich działań znacznie się różnią od głoszonej ideologii. Istnieje niezgodność między nadziejami a konsekwencjami działań polityków.¹²

Elementami składowymi teorii nielogicznego działania jest koncepcja sentymentów, residuów i derywacji.

Sentymenty są najważniejszymi siłami operującymi w świecie społecznym.¹³ Można określić je jako psychiczne energie, wysublimowane skłonności, głęboko ukryte wartości czy zmienne wzorce.¹⁴ Chociaż czło-

¹² Patrz: R. Aron: *Main Currents in Sociological Thought*, t. II, Durkheim, Pareto, Weber, Penguin Books, 1972, s. 112.

¹³ V. Pareto: *The Mind and Society, A Treatise of General Sociology*, New York 1963, § 2146.

¹⁴ Patrz: Ch. H. Powers: *Vilfredo Pareto*, Sage Publication, London 1987, s. 72.

wiek nie zawsze to sobie uświadamia, stanowią one siły zmuszające go do działania. V. Pareto nie przedstawia jednolitej definicji pojęcia „sentymentu”, a jego rozumienie dodatkowo komplikuje używając zamiennych terminów: „instynkt” czy „residuum”. Szczególnie ten drugi zamiennik jest nieprecyzyjny, gdyż w innym miejscu V. Pareto przestrzega, aby tych pojęć nie utożsamiać.¹⁵

Residua określa jako przejawy sentymentów.¹⁶ Jednak i to pojęcie nie jest dostatecznie jasne i wzbudza wiele kontrowersji wśród badaczy. Residua tłumaczy się jako: 1) „osady psychiczne”¹⁷; 2) ekstrawagancki synonim instynktów¹⁸; 3) „powtarzalne cechy działalności”, w odróżnieniu od jej „zmiennych elementów”¹⁹; 4) „pewne stałe stany psychiczne, występujące w strukturze psychiki ludzkiej, stanowiące najsilniejsze bodźce do działania”²⁰

Różnicę między sentymentami a residuami można sprowadzić co najmniej do dwóch następujących stwierdzeń. Po pierwsze — residua są bliżej wyobrażeń i działań. Po drugie — nie są one konkretnymi rzeczami, a analitycznymi koncepcjami tworzonymi przez obserwatora, aby wyjaśnić dane zjawisko.²¹

V. Pareto dokonując podziału residuów nazywa niektóre z nich instyktami czy potrzebami, co powoduje dodatkowe komplikacje terminologiczne.²² Wspomniane sześć klas residuów to: 1) instynkt kombinacji, 2) utrzymywania całości, 3) potrzeba uzewnętrzniania przeżyć w działaniu, 4) obcowania z bliźnimi, 5) ochrony własnej osobowości i 6) seksu. Wszystkie klasy residuów dzielą się na podklasy, a te z kolei na rodzaje.

Instynkt kombinacji skłania ludzi do układania w różny sposób swoich przekonań, rzeczy i stosunków. Podkreśla się, że dzięki posiadaniu tego instynktu człowiek jest człowiekiem.²³ Instynkt ten jest korzeniem inte-

¹⁵ Pareto: *The Mind...*, § 875.

¹⁶ Pareto: *Umysł...*, § 1401.

¹⁷ W. Tatariewicz: *Historia filozofii*, Warszawa 1988, t. III, s. 318.

¹⁸ S. Hook: *Pareto's Sociological System*, [w:] *Pareto and Mosca*, s. 59. Jednak według J. Szackiego nie można utożsamiać residuum i instynktu, gdyż Pareto zakłada ich odpowiedniość, ale nie tożsamość. Zob. J. Szacki: *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 1983, s. 386. Przeciwny utożsamianiu residuum i instynktu jest również R. Aron, twierdząc, że residua są związane z instynktem, ale nie pokrywają się z nim całkowicie, patrz: *Main Currents...*, s. 128.

¹⁹ D. Martindale: *The Nature and Types of Sociological Theory*, Boston 1960, s. 103.

²⁰ J. Szczepański: *Burżuazyjne doktryny socjologiczne XIX i XX wieku*, Łódź 1953, s. 201.

²¹ Aron: *op. cit.*, s. 130.

²² Powers: *op. cit.*, *passim* — konsekwentnie wspomniane klasy residuów określa jako sentymenty.

²³ Aron: *op. cit.*, s. 131.

lektualnego rozwoju ludzkości, ewolucji inteligencji i cywilizacji. Wywołuje on irracjonalną, zdaniem Pareta, wiarę w postęp, demokrację, humanitaryzm i reformy społeczne.

Residuum utrzymywania całości nie nazywa już V. Pareto instynktem. Jest ono konserwatywną tendencją, by zatrzymać na stałe stworzoną kombinację. Wynika to z naturalnej skłonności człowieka do ochrony istniejącego porządku. Omawiane residuum wywołuje kult rodziny, ojczyzny, tradycji, mity wyższości rasowej i narodowej oraz nietolerancję.

Residuum uzewnętrzniania przeżyć w działaniu może przejawiać się poprzez manifestowanie sentymentów i prowadzić nawet do egzaltacji religijnej.

Istotę społeczną czyni z człowieka, według V. Pareta, residuum obcowania z bliźnimi. Leży ono u podstaw różnego rodzaju zrzeszeń. Ludzie mają tendencję do tworzenia związków, odczuwają potrzebę uniformizacji życia. Do tej kategorii residuów należy również tendencja poświęcania się dla innych i zjawisko ascetyzmu.

Residuum ochrony integralności własnej osobowości jest nielogicznym odpowiednikiem interesu w sferze logicznej. Człowiek nie pozwala innym, aby mieli nad nim przewagę. Residuum to wywołuje niechęć wobec każdego ataku na jego osobę czy grupę, do której należy.

Ostatnią grupę stanowi residuum seksu, który jest traktowany nie w aspekcie biologicznym, ale jako jeden z czynników wywierających wpływ na ludzkie zachowanie.²⁴

Następnym elementem teorii nielogicznego działania V. Pareta są derywacje, które w *Trattato...* określa jako „rozumowania logiczne, pseudologiczne oraz przejawy sentymentów służące celom derywacji; są one objawami głodu myślenia istot ludzkich”.²⁵ Rzeczywiste motywy ludzkiego postępowania są często osłonięte różnymi „reakcjami językowymi”, które usprawiedliwiają irracjonalne residua wywołujące działanie. Derywacje są właśnie takimi sformułowaniami słownymi, które nadają działaniu pozory logiczności. W ten sposób zaspokajają one naturalną potrzebę człowieka, by działać racjonalnie. Ludzie stale chcą udowodnić, że „to, co robią, opiera się na autorytecie logiki”.²⁶ Na przykład polityk prowadzący agitację w celu poparcia swojej kandydatury przedstawia swoją działalność jako efekt patriotyzmu. W rzeczywistości kieruje nim irracjonalna żądza władzy. V. Pareto dzieli derywacje na cztery klasy.

²⁴ Patrz np. Pareto: *The Mind...*, § 1341 — o wpływie seksu na umacnianie się chrześcijaństwa.

²⁵ *Ibid.*, § 1401.

²⁶ *Ibid.*, § 799.

Pierwszą stanowią twierdzenia zawierające prosty komunikat: „musisz, ponieważ musisz”. Są to tezy stawiane z powołaniem się na fakty, ale bez ścisłego ich badania i bez odwoływania się do rozstrzygnięcia eksperymentalnego.

Drugą klasę obejmują derywacje odwołujące się do określonego autorytetu. Należy postępować w określony sposób, gdyż tak chce konkretna osoba czy zwyczaj lub tradycja. Nie bierze się jednak pod uwagę, czy autorytet jest kompetentny w danej dziedzinie.

Kategoria trzecia derywacji opiera się na powoływaniu przyjętych w społeczeństwie zasad lub powszechnie respektowanych uczuć. Człowiek, aby usprawiedliwić swoje działanie, odwołuje się do ludzkiej solidarności czy humanitaryzmu. Powołuje się na postęp, demokrację, prawo czy sprawiedliwość. Oczywiście, jego działanie może nie mieć nic wspólnego z tymi szczytnymi ideami. Stanowią one jedynie „zasłonę dymną” rzeczywistych motywów postępowania.

Ostatnią grupę derywacji stanowią tzw. dowody słowne. Ich stosowanie polega na posługiwaniu się takimi hasłami, które mają duże zabarwienie emocjonalne, sugestywność i urok. Z każdego słowa, nawet takiego jak „wolność” czy „sprawiedliwość”, można wydobyć to, co jest aktualnie potrzebne. Uważa się, że to właśnie V. Pareto na długo przed Hitlerem wskazywał na najefektywniejszą metodę przekonywania, tj. na powtarzanie bez końca tych samych kwestii. Nie ma znaczenia, czy to, co chcemy przekazać innym, jest logiczne i racjonalne — wystarczy, aby sprawić wrażenie, że tak jest właśnie.²⁷

Ostatnią kwestią, którą V. Pareto przypomina we „Wstępie” do pracy *Transformazione della democrazia*, jest zagadnienie metody badawczej. Podkreśla on konieczność stosowania metody logiczno-eksperymentalnej, opierającej się na faktach, których nie należy oceniać. Deklaruje: „Ja studiuje to, co jest, a nie to, co być powinno”.²⁸ Kiedy twierdzi, że współczesna mu burżuazja chyli się ku upadkowi, to nie osądza tego zjawiska w kategoriach „dobra” czy „zła”. Nie nawołuje do reformy burżuazji, ale jedynie, jako badacz, stwierdza fakt jej degradacji.

Metodzie logiczno-eksperymentalnej V. Pareto poświęca wiele uwagi w *Trattato di sociologia generale*. Dokonuje podziału badania naukowego na cztery zasadnicze fazy. Czynności wstępne polegają na obserwacji świata wokół nas, a dokonane spostrzeżenia należy utrwalić w postaci empirycznych uogólnień, dotyczących regularności zachodzenia badanych zjawisk. Następny etap polega na tworzeniu wstępnych hipotez, wśród których w fazie trzeciej dokonuje się wyboru tej najlepiej odzwierciedla-

²⁷ Patrz: Aron: *op. cit.*, ss. 144—145.

²⁸ Pareto: *The Transformation...*, s. 28.

jącej istniejącą rzeczywistość. Ostatnie czynności polegają na modyfikowaniu tych hipotez, które zostały wybrane jako najodpowiedniejsze, aby w ten sposób stale aktualizować najnowsze osiągnięcia nauki.

II

Zagadnienia zawarte w pierwszym rozdziale *Transformazione della democrazia* są jedynie wstępem do omawiania właściwych problemów. V. Pareto wskazuje na trzy bardzo wyraźne i niezmiernie znaczące tendencje zachodzące we współczesnych mu społeczeństwach. Należą do nich: 1) osłabienie władzy centralnej, 2) przekształcanie demokracji w plutokrację, 3) zmiana w sentymentach różnych grup społecznych.

Pierwszą z tych tendencji jest rozpadanie się władzy centralnej.²⁹ W każdej wspólnocie ludzkiej istnieją dwie, pozostające ze sobą w stałym konflikcie, siły: dośrodkowe — popierające koncentrację władzy, i odśrodkowe — prowadzące do jej rozproszenia. V. Pareto powołując się na *Trattato...* podkreśla ścisłą korelację sił dośrodkowych i odśrodkowych z określonymi residuami.

Jeśli przyjmiemy założenie, że residua zmieniają się w czasie w sposób falowy, to należałoby stwierdzić, że podobna oscylacja dotyczy również czynników powodujących centralizację i decentralizację władzy. Kolejne cykle następujących po sobie okresów centralizacji nie przebiegają regularnie czy identycznie, każda nowa oscylacja przejawia się w odmienny sposób. Przykładów na to twierdzenie dostarcza historia różnych państw i epok.³⁰

Władza centralna niezależnie od formy, w jakiej się przejawia, słabnie, gdy do głosu dochodzą siły odśrodkowe. W tym samym czasie wzrasta znaczenie niektórych jednostek i zrzeseń. Ludzie, którzy do tych wzrastających w siłę zrzeseń nie należą, są słabi i nie będąc już chronionymi przez dotychczasowego suwerena gdzie indziej szukają ochrony.³¹ Wstępują oni do tajnych lub jawnych stowarzyszeń z innymi słabymi ludźmi

²⁹ Artykuł na ten temat ukazał się najpierw w czasopiśmie „Rivista di Milano” w dwóch częściach: 20 V i 5 VI 1920 r.

³⁰ Na przykład w okresie feudalizmu Francja przeszła dwa cykle. Scentralizowana władza Merowingów rozpadła się w tym samym czasie, gdy umacniało się panowanie Karolingów. Silna władza centralna odrodziła się pod rządami pierwszych Karolingów, ale ostatni władcy z tej dynastii doprowadzili do ponownego jej rozpadu. Następny okres centralizacji nie rozpoczął się aż do pojawienia się królów Francji. Patrz: P a r e t o: *The Transformation...*, s. 37.

³¹ Patrz: P a r e t o: *The Mind...*, § 2180, gdzie wskazuje, jako na ogólną regułę, że słabi ludzie szukają ochrony u tych, którzy mają władzę.

lub dołączają się do organizacji, wspólnot czy związków zawodowych. Jednak ochrona, której ludzie szukają, stopniowo przekształca się w ujarzmienie. Prowadzi to po pewnym czasie do reakcji w kierunku odwrotnym, tzn. rośnie liczba przeciwników istniejącego porządku. Ich siła wzrasta w odpowiednich społecznych i ekonomicznych warunkach. Rywalizacja zwolenników starego i nowego porządku często prowadzi do otwartego konfliktu lub anarchii. Ostatecznie jednak osiągają przewagę siły dośrodkowe i cykl rozpoczyna się od nowa.

Cykliczne ruchy między centralizacją a decentralizacją władzy mogą być powodowane przez wiele różnych przyczyn. V. Pareto szczególnie zwraca uwagę na zjawiska religijne i międzynarodowe konflikty.³² Na przykład klęska militarna powoduje zwykle wzrost sił odśrodkowych, podczas gdy zwycięstwo w wojnie daje efekt przeciwny. Nie brakuje jednak przypadków, kiedy zwycięstwo może spowodować osłabienie władzy centralnej, a dzieje się tak, gdy zostało ono okupione zbyt wielkim kosztem. Najlepszą ilustracją jest w tym miejscu, zdaniem Pareta, przykład I wojny światowej, której przebieg i poniesione na nią koszty wstrząsnęły władzą centralną na równi w państwach zwycięskich i przegranych. Spowodowała ona przyspieszoną ewolucję, doprowadzając do upadku imperiów: Rosji, Niemiec i Austro-Węgier, uważanych za państwa konserwatywne. Jednocześnie doprowadziła do powstania tzw. reżimów demokratycznych. Według V. Pareta utrwalanie się demagogicznej plutokracji spowodowało zachwianie dotychczasowego burżuazyjnego porządku.

Jednym ze skutków I wojny światowej okazał się również znaczący wzrost roli związków zawodowych, których ewolucyjne przemiany porównuje V. Pareto do przekształceń feudalizmu.³³ Umacnianie się związków zawodowych skutkuje erozją władzy. Rządy tworzą prawa, co do których istnieje duże prawdopodobieństwo, że nie będą przestrzegane i to głównie za przyczyną związków. Dochodzi nawet do tego, że związkom zawodowym pozwala się naruszać prawa chroniące własność prywatną.³⁴ V. Pareto wskazuje wręcz na stopniowo wprowadzany „immunitet” związków zawodowych, które zwalniane są od posłuszeństwa prawu. Poszerzanie przywilejów jest do pewnego stopnia wspomagane przez opinię publiczną. Wspomniany „immunitet” jest przejawem ogólnej tendencji, która, zdaniem V. Pareta, pojawiła się w epoce powojennej. Ludzie otwarcie obnoszą się ze swoją możliwością przeciwstawiania się prawu. Możliwość uniknięcia sprawiedliwości jest sygnałem tego, że władza centralna rozpada się. I odwrotnie — konieczność podporządkowania się

³² Patrz: Pareto: *The Transformation...*, ss. 41—42.

³³ *Ibid.*, s. 44.

³⁴ *Ibid.*, s. 45.

państwowej jurysdykcji świadczy o umacnianiu się władzy centralnej.³⁵ W związku ze wspomnianą już rosnącą siłą związków zawodowych V. Pareto przewiduje wzrost liczby i siły konfliktów między związkami zawodowymi oraz między związkami zawodowymi a resztą ludności. Jeśli te przewidywania się sprawdzą, konieczne będą zdecydowane kroki, aby nie rozbić społeczeństwa i nie doprowadzić do anarchii w państwie.³⁶

Obecny stan współczesnych V. Paretowi rządów jest niekorzystny i doprowadzi do nieuchronnej katastrofy. Rządowi brak zarówno władzy, jak i woli jej sprawowania. Upadek rządu centralnego uważa za ważny krok w kierunku przekształcania demokracji. Dominacja plutokratycznych interesów powoduje, że rząd skoro nie jest w stanie odpierać żądania niektórych (głównie związków zawodowych), to nie jest możliwe, aby był w stanie chronić prawa innych.

V. Pareto wypowiada się o burżuazji jako o tchórzliwej grupie, która ulega degeneracji, ponieważ zatraciła sens swoich interesów, jest ślepa na żelazne prawo oligarchii i wyobraża sobie, że współczesne społeczeństwo jest kulminacją historii.³⁷

III

Następnym zjawiskiem, według V. Pareta, charakterystycznym dla współczesnych mu społeczeństw jest przekształcanie demokracji w plutokrację.³⁸ Omawiając ten problem, przenosi on swoje rozważania na szerszy kontekst historyczny, mniej zwracając uwagę na erozję władzy we Włoszech. Czyni pewne obserwacje zmian, jakie zaszły w państwach europejskich na przestrzeni 100 lat poprzedzających jego analizy. Wspomniane zmiany sprzeczają się do następujących wniosków:

1. Następuje ogromny wzrost bogactwa.
2. Bogactwo, podobnie jak przed wiekami, jest w dalszym ciągu nierównomiernie dzielone między różne warstwy społeczeństwa.
3. Stopniowo do władzy dochodzą dwie klasy społeczne, tj. bogaci spekulanci i robotnicy.
4. Wspomniane dwie klasy tworzą do pewnego stopnia jedność, bo chociaż nie zawsze ich interesy są ze sobą zbieżne, to ich członkowie działają podobnie: narzucają się państwu i wykorzystują pozostałe klasy.

³⁵ *Ibid.*, ss. 45—46.

³⁶ *Ibid.*, s. 48.

³⁷ Patrz: Aron: *op. cit.*, s. 167.

³⁸ Artykuł poświęcony omawianemu obecnie zagadnieniu ukazał się najpierw w czasopiśmie „Rivista di Milano” 5 VII 1920 r.

5. W miarę wzrostu władzy spekulantów i robotników traci władzę klasa ludzi dobrze sytuowanych, ale nie zajmujących się spekulacją, oraz klasa militarna (ta ostatnia nawet w Niemczech).

6. Kontrola nad instrumentami władzy przechodzi stopniowo od wyższych do niższych klas społecznych.

7. Współczesne parlamenty wydają się obecnie efektywnym narzędziem demagogicznej plutokracji.³⁹

Zdaniem V. Pareta, jesteśmy rządzeni przez dwie grupy ludzi. Jedni preferują rządzenie przy pomocy konsensusu, inni natomiast działają przy użyciu siły.⁴⁰ Konsensus może być osiągnięty w różny sposób, np. można odwołać się do wspólnoty interesów, do sentymentów religijnych, zwyczajów czy uprzedzeń.

W rządzeniu biorą udział dwie kategorie obywateli. Pierwszą tworzą ludzie, u których przeważa residuum utrzymywania grupy. Są nimi na przykład posiadacze ziemscy i chłopci. Drugą grupę stanowią przemysłowcy, kupcy i menedżerowie, u których silniejszy jest instynkt kombinacji. Stąd charakter społeczeństwa zależy od tego, z której ze wspomnianych kategorii pochodzą przywódcy.⁴¹ Jeśli u rządzących dominuje residuum utrzymywania grupy, to prawdopodobieństwo pojawienia się plutokracji jest niewielkie. Jeżeli jednak u władzy znajduje się elita, wśród której przeważa residuum kombinacji, społeczeństwo staje się bardziej plutokratyczne.

V. Pareto wyróżnia dwie formy plutokracji: demagogiczną i militarną. Podział ten jest oparty na kategorii sposobów kontroli, jaki jest przyjęty w celu utrzymania się przy władzy. Plutokracja militarna opiera się na sile, aby utrzymać społeczną kontrolę. Natomiast plutokracja demagogiczna ma za swoją podstawę kooptację, a za metodę działania — między innymi przyznawanie szeregu uprawnień różnym grupom interesu. Ten rodzaj plutokracji jest bardziej podstępna formą rządu niż plutokracja militarna, gdyż nie tylko manipuluje sentymentami mas, ale również uniemożliwia rozwój ekonomiki kraju. Dzieje się tak dlatego, że rządzący jedynie zmieniają kierunek przepływu bogactw, a nie szukają nowych dróg ich tworzenia.

Zdaniem V. Pareta, jeśli te twierdzenia uzna się za prawdziwe, to I wojnę światową należałoby rozpatrywać jako powstałą między militarną a demagogiczną plutokracją konflikt, w którym wzięła dodatkowo udział rosyjska biurokracja. W tym sensie uważa on, że socjalistyczna analiza I wojny światowej jest prawidłowa.

³⁹ Patrz: Pareto: *The Transformation...*, ss. 55—56.

⁴⁰ Pareto: *The Mind...*, § 2251.

⁴¹ Pareto: *The Transformation...*, s. 56.

Według przewidywań V. Pareta, demagogiczna plutokracja nie będzie stanem trwałym. Utrzyma się dopóty, dopóki nie zbankrutuje rząd i nie upadnie ekonomia. Wyjdzie na jaw sprzeczność rządzenia przez kooptację i znowu dojdzie do głosu plutokracja militarna. Z uwagi na te twierdzenia V. Pareto uważany jest za uczonego, który przewidywał powstanie w latach dwudziestych włoskiego faszyzmu.⁴²

IV

Trzecim, dostrzeganym przez V. Pareta, charakterystycznym objawem współczesnych mu czasów jest przemiana w sentymentach, dokonująca się w różnych grupach społecznych.⁴³ Wyraźnie podkreśla on związek między teorią społecznych sentymentów a teorią polityki. Oznacza to, że zmiany w organizacji politycznej mogą mieć istotny wpływ na społeczne sentymenty i odwrotnie: sentymenty mogą zarówno przyspieszać, jak i opóźniać tendencje pojawiające się na scenie politycznej. Na ogół uważa się, że przyjęcie przez V. Pareta tego twierdzenia skłoniło go do rozwijania „socjologii ogólnej” jako nauki badającej więzi między ekonomicznymi, politycznymi i społecznymi sentymentami.⁴⁴

W każdym społeczeństwie można obserwować konflikty między klasami społecznymi. Według V. Pareta, rozmieszczenie sentymentów ma podstawowy wpływ na przynależność danej osoby do określonej klasy. Obecnie mają miejsce zmiany w istniejących dotąd sentymentach. Wzrasta nienawiść proletariatu do ludzi bogatych i kulturalnych. Natomiast niechęć do robotników ze strony klasy wyższej gwałtownie maleje. Proletariusze „szykują się do ataku”, a członkowie klasy wyższej albo chylą głowy w akcie kapitulacji, albo przechodzą na stronę mas, sprzedając swoją klasę za „trzydzieści srebrników”.⁴⁵ Robotnicy stają się klasą bardziej świadomą i postępową. To samo można by powiedzieć również o klasie wyższej, jednak jest to zupełnie inny rodzaj postępowości. Klasa wyższa staje się coraz bardziej cierpliwa w znoszeniu obelg pod swoim adresem i nie chce używać siły. Słabną w niej sentymenty polegające na ochronie własnej osoby i ochronie własności. Społeczną funkcję własności definiuje się, używając terminów „społecznego obowiązku”, podczas gdy uzyskanie pracy przekształca się w „prawo”.⁴⁶

⁴² Patrz: Powers: *op. cit.*, s. 27, Aron: *op. cit.*, ss. 171—173.

⁴³ Artykuł na ten temat ukazał się w czasopiśmie „Rivista di Milano”, jako ostatni z serii, 20 VII 1920 r.

⁴⁴ Powers: *op. cit.*, s. 139.

⁴⁵ Pareto: *The Transformation...*, s. 65.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 66.

Jeśli chodzi o kwestie bardziej szczegółowe, to nastąpił szereg istotnych zmian w sentymentach co do sprawy podatków. W przeszłości rządzący opodatkowywali zwykłych obywateli, ponieważ byli oni nie zorganizowani i słabi. Obecnie ludzie dobrze sytuowani są opodatkowywani z tego samego powodu — niezorganizowania się bogatych. Tak zwani „zwykli ludzie” są energiczniejsi, bardziej lojalni, zjednoczeni, skłonni bronić swoich idei i nakierowani na osiągnięcie wyznaczonych sobie celów. Zaczynają oni wierzyć, że do zbudowania dobrobytu nie jest konieczny ich udział w tworzeniu bogactwa narodowego. Fakt, że „zwykli ludzie” są silniejsi od klasy wyższej powoduje zachwianie państwa burżuazyjnego, a władza rządu centralnego eroduje. Słabnie plutokracja, a umacnia się demagogia.⁴⁷

Monografia *Transformazione della democrazia* zawiera również pisany w październiku i listopadzie 1920 r. przez V. Pareta „Dodatek”, mający na celu podsumowanie tez, które przedstawił w poprzednich rozdziałach. Na wstępie zaznacza, że współczesne mu wydarzenia potwierdzają przypuszczenia, jakie wyraża nie tylko w omawianej pracy, ale również w *Trattato...* Każde wydarzenie, które potwierdza jego przewidywania, nabiera znaczenia w powiązaniu z innymi zdarzeniami. W wyniku I wojny światowej zmiany, które mógł obserwować, pojawiły się szybciej niż można się było tego spodziewać. Zdaniem V. Pareta, słabnięcie władzy centralnej, przekształcanie demokracji w plutokrację i zmiany w sentymentach społecznych to są fakty, co do których istnienia nie ma wątpliwości.

V

Obraz cyrkulacji elit przedstawiony przez V. Pareta w jego pierwszej ściśle socjologicznej pracy *Un applicazione di teorie sociologiche*⁴⁸, a potem w *Trattato di sociologia generale* porusza wyobraźnię wielu ludzi. Wbrew oczekiwaniom autora, to nie teoria nielogicznego działania, ale właśnie teoria elit, którą formułuje, przynosi mu sławę. Pomiedzy teorią residuów i derywacji a koncepcją elit istnieje pomost. Stanowi go teza o nierównomiernym podziale i niejednorodnej intensywności residuów w różnych warstwach społeczeństwa.⁴⁹ Różnice w dysproporcji residuów stanowią właśnie podstawę podziału społeczeństwa na klasę wyższą i niższą.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 71.

⁴⁸ Praca ta została opublikowana w r. 1901; znana jest pod angielskim tytułem *The Rise and Fall of the Elites*, Totowa—New York 1968.

⁴⁹ B a u m a n: *op. cit.*, s. 10; patrz też P a r e t o: *The Mind...*, § 1734.

Krażenie elit to termin oznaczający przemieszczanie się dwóch grup ludności: elity i nieelity.⁵⁰ Obraz przechodzenia jednostek z klasy wyższej do niższej i na odwrót, zdaniem V. Pareta, jest równie oczywisty jak podział społeczeństwa na rządzących i rządzonych, wyraźny nawet przy najbardziej przypadkowych obserwacjach.⁵¹ Określa on historię jako „cmentarzysko arystokracji”.⁵² Po pewnym czasie arystokracja chyli się ku upadkowi, gdyż traci swoją ciężką i zaczyna odczuwać brak resztek, które umożliwiłyby jej zdobycie i utrzymanie władzy.⁵³

Ostatnia monografia V. Pareta *Transformazione della democrazia* rzuca nowe światło na jego teorię polityki. Ignorowanie tej pracy prowadzi do zbyt dużych uproszczeń w rozumieniu teorii cyrkulacji elit. Niewątpliwie teorie: krążenia elit (wcześniejsza) i polityki, opierająca się na cyklach pomiędzy centralizacją a decentralizacją władzy (późniejsza), mają swoją podbudowę w teorii nielogicznego działania. Aktualne pozostają wywody V. Pareta zawarte w *Trattato...*, co jak wskazano przypomina we „Wstępie” do *Transformazione...* Obydwie teorie wiąże również kontynuacja przekonania, że siła i kooptacja są głównymi technikami, które są używane do konsolidacji politycznej władzy.⁵⁴ Siła i kooptacja stanowią jednocześnie dwie różne formy społecznej kontroli. Pierwszy z tych sposobów polega na stosowaniu w czasie sprawowania władzy metod ucisku i terroru. Rządy, które rezygnują z takich sposobów, są z góry skazane na zagładę, gdyż w polityce nie ma miejsca na humanitaryzm. Druga natomiast strategia, używana w celu zachowania społecznej równowagi, to kooptacja, czyli stałe pozyskiwanie dla elity „świeżej krwi”, tj. energicznych przedstawicieli klas niższych dysponujących resztkami walki.⁵⁵

Zdaniem V. Pareta, reżimy, które opierają swoją władzę na stosowaniu zarówno siły, jak i kooptacji, są bardziej stabilne od zdających się na jedno z tych narzędzi społecznej kontroli. Jeżeli decydują się wyłącznie na siłę lub wyłącznie na kooptację, nie mają szans dłuższego przetrwania. Używanie jedynie siły może dać krótkotrwałe efekty, ale może też wzbudzić jeszcze większy sprzeciw, którego rząd nie będzie mógł zdławić. Podobnie dzieje się, gdy kooptacja stanowi wyłączną formę kontroli społecznej. Również wtedy reżim nie może liczyć na dłuższą stabilność, gdyż pozyskiwanie przez rząd różnych grup interesu poprzez szereg form gratyfikacji nigdy nie zadowoli wszystkich. Grupy dzisiaj zjednane mogą

⁵⁰ Pareto: *Umysł...*, § 2042.

⁵¹ *Ibid.*, § 2047.

⁵² *Ibid.*, § 2053.

⁵³ *Ibid.*, § 2054.

⁵⁴ Powers: *op. cit.*, s. 134.

⁵⁵ Patrz: Pareto: *Umysł...*, § 2054.

jutro zwiększyć wymagania, co doprowadzi po pewnym czasie do bankructwa całego systemu.

Obok tych wspólnych cech łączących obie omawiane teorie polityki V. Pareta — wcześniejszą i późniejszą, istnieją również pewne różnice wskazujące na ewolucję jego poglądów. *Transformazione della democrazia* daje bardziej wyrafinowany obraz zmian społecznych niż wcześniejsza teoria cyrkulacji elit. Krążenie elit rozumie V. Pareto jako cykliczne dokonywanie zmian: z dominacji „lwów” (ludzi wyposażonych w residuum utrzymywania grupy i preferujących rządzenie przy pomocy siły) na dominację „lisów” (bogaty w residuum kombinacji, posiadających spryt i przebiegłość, rządzących przez kooptację). Jednak ostatecznie V. Pareto dochodzi do wniosku, że nawet wobec szerokiego niezadowolenia społecznego rządy rzadko są obalane siłą i cieszą się często sporą długowiecznością. Jeżeli zatem chcemy odkryć teorię polityki, należy pomyśleć o czymś więcej niż krwawe klęski kilku dekadencjonalnych rządów.⁵⁶ W późniejszej wersji swojej teorii polityki V. Pareto odchodzi od bezwarunkowego dotąd poglądu, że ustanowiona elita zawsze będzie obalana siłą.⁵⁷ Podkreśla natomiast, że teoria przedstawiająca cykle konsolidacji i erozji władzy centralnej jest bardziej użyteczna praktycznie niż poprzednia, gdyż ma zastosowanie do większej liczby przypadków.⁵⁸

Zapoznanie się z głównymi tezami zawartymi w *Transformazione della democrazia* daje możliwość pełniejszego odtworzenia obrazu teorii polityki V. Pareta, który nie wypiera się swoich wcześniej zaprezentowanych poglądów, ale w tej ostatniej monografii daje nowe, bardziej nowoczesne, spojrzenie na procesy zmian społecznych. Niewątpliwie jej zaletą jest również niemal bieżące komentowanie współczesnych wydarzeń jako ilustracji przedstawianych tez. Szczególnie często V. Pareto posługuje się przykładami włoskimi. Mieszkając poza granicami kraju, z zewnątrz obserwuje wydarzenia mające miejsce we Włoszech, stojących wówczas niewątpliwie w obliczu kryzysu.

Nie bez znaczenia jest także wiele trafnych przewidywań wyrażonych przez V. Pareta. Dotyczą one przede wszystkim nastania faszyzmu, z którym często go łączono, chociaż nie zawsze w sposób uzasadniony. Przetłumaczenie monografii *Transformazione della democrazia* na język angielski dało szansę na poznanie jej głównych tez przez szerszy krąg odbiorców. Było także dużym krokiem w uzupełnieniu luki w rozumieniu jego teorii polityki.

⁵⁶ Powers: *op. cit.*, s. 131.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 127.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 135.

SUMMARY

Over the recent years the question of elites of power became the object of high interest of the public and scholars. Vilfredo Pareto, an Italian economist and sociologist, is generally regarded as the founder of the sociological theory of elites. That is why special attention was paid to the later version of the theory of politics presented in his last work *Transformation of Democracy*. The knowledge of the main theses of this 1921 monograph permits to fill a serious gap in understanding his theory of politics.

The present paper presents the essential theses of Pareto's last monograph, which, he maintained, were the major characteristics of his time: the weakening of central power, transformation of democracy into plutocracy, changes in the sentiments of different social groups. Those questions were preceded by the presentation of the main theses of the theory of illogical action from Pareto's most famous work *Treatise on General Sociology*.

The paper concludes with an attempt to show common features and possible differences between the theory of elite circulation and the version of the theory of politics presented in *Transformation of Democracy*.